

El compromís de Joan Coromines amb el país

És un honor per a mi, com a editor i col·laborador de Joan Coromines i president de la Fundació Pere Coromines, participar en aquest cicle de conferències organitzat per l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) amb motiu del centenari del naixement d'aquest il·lustre lingüista i membre de la Secció Filològica de l'IEC des del 1952.

Voldria orientar la meua conferència a parlar d'algun aspecte del compromís de Joan Coromines amb el nostre país, en el qual vaig tenir l'honor de participar, perquè em sembla que puc aportar informació de primera mà i documentació inèdita.

Joan Coromines, ja en una carta inèdita a Pompeu Fabra, datada a Barcelona el 26 d'abril de 1932, dins el marc de discussió de l'Estatut de Catalunya, deia, al seu mestre, tot just al primer paràgraf d'aquella carta manuscrita, que li escrivia una persona que «s'ha esforçat sempre a ésser patriota primer que tot». Aquesta carta va ser localitzada amb posterioritat a la publicació de l'interessant correspondència entre mestre i deixeble recollida en l'epistolari *Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili*, a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas, editat per la Fundació Pere Coromines l'any 1998, coincidint amb el cinquantenari de la mort de Fabra, carta que serà publicada properament dins la *Revista de Catalunya* juntament amb una altra carta de l'època d'exili nord-americà també inèdita enviada per Coromines a Fabra.

El que m'interessa remarcar, però, és aquesta consciència de ser «patriota primer que tot», que va marcar tota la vida del nostre lingüista. Per Coromines, «ser patriota primer que tot» volia dir posar les necessitats del país, de la collectivitat, de Catalunya en definitiva, per davant de les personals. És a dir, orientar les capacitats individuals, que en el cas de Joan Coromines volia dir les seves capacitats lingüístiques, en benefici del seu país, per damunt del benefici particular.

La vida de Coromines, doncs, serà moguda per aquest precepte: «ser patriota primer que tot». Aquest serà el principi que mourà el seu compromís amb el país.

Compromís, doncs, que passarà per l'elaboració del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (1980-2001, 10 v.), el diccionari Coromines per antonomàsia, i de l'*Onomasticon Cataloniae* (1989-1997, 8 v.). La millor manera que Coromines podia servir el seu país, Catalunya i tots els Països Catalans, era fent una obra que només ell podia fer: els seus diccionaris etimològics.

Vaig conèixer Joan Coromines l'abril del 1953, amb motiu del Setè Congrés Internacional de Lingüística Romànica que se celebrà a la Universitat de Barcelona.

M'hi vaig inscriure com a estudiant, no pas pels estudis que cursava a la mateixa universitat (ciències i dret), sinó per consell de Heinrich Bihler, catalanòfil alemany que va venir uns mesos abans a Barcelona per tal d'aprofitar el viatge i seguir el curs de literatura catalana de Jordi Rubió i Balaguer als Estudis Universitaris Catalans (aquesta entitat, que havia iniciat les seves activitats el 1903 com a resultat del Primer Congrés Universitari Català, les repregué discretament el 1942, després d'un parèntesi obligat per la Guerra Civil). Jo vaig assistir també, durant aquell curs 1952-1953, a les inoblidables classes que el doctor Rubió feia al menjador de casa seva, i vaig continuar anant-hi durant quatre cursos més, fins al 1957.

Els Estudis Universitaris Catalans, tot i no tenir una relació de dependència, estaven molt vinculats a l'IEC i eren coordinats des de la secretaria d'aquesta institució, que tenia la seu, també de forma discreta, a la Gran Via, 600, just davant de la Universitat. Allí vaig conèixer Ramon Aramon i Serra, el secretari general de l'Institut, la seva secretària, Maria Montserrat Martí, i els secretaris redactors Jordi Carbonell i Enric Hernández i Roig. Aquest darrer, que havia de col·laborar uns anys després en l'edició pòstuma de la *Gramàtica catalana* de Pompeu Fabra, publicada per l'editorial Teide a cura de Joan Coromines, ajudà a iniciar-me en els ambients de la romanística durant els quatre dies que durà aquell congrés, que foren per a mi la descoberta d'un món que mai més no m'ha deixat d'atreure i que va aconseguir de canviar el camí professional que, per tradició familiar i per estudis, semblava que havia d'ésser el meu: el d'empresari de la indústria química.

Recordo la impressió que em va fer poder sentir parlar persones que per a mi havien esdevingut mítiques, com Walther von Wartburg, Ramón Menéndez Pidal, Gerhard Rohlfs, Ernst Gamillscheg o Paul Aebischer, o de poder sentir com els nostres filòlegs (Rubió, Coromines, Moll, Aramon, Sanchis i Guarner, Colón, Badia, Guiter, Ruiz i Calonja) pronunciaven ponències i comunicacions en català i sobre temes de llengua i literatura catalanes, i a la mateixa Universitat on estudiava, on una cosa així no s'havia produït des del 1939. Però el que més em va colpir foren dos parlaments adreçats als congressistes, al marge de les sessions científiques, pel que tingueren de denúncia de la discriminació i persecució de la llengua catalana.

Em refereixo als parlaments que Agustí Duran i Sanpere, en nom de l'IEC, féu en la recepció oferta per les entitats acadèmiques a la Casa de l'Ardiaca, i el que Joan Coromines féu en el banquet de clausura (i que no veig que hagués estat esmentat en

la crònica del Congrés publicada el 1957, a la segona part de les actes i memòries). Aquell auditori internacional, si no hagués estat per aquelles valentes intervencions, hauria pogut creure que el català era prou respectat per la dictadura franquista.

Tot i que no disposem del text del parlament que va fer Joan Coromines, ens queda el testimoni de la carta que va trametre al seu germà Albert escrita el 29 de setembre de 1953, durant el viatge de tornada a Amèrica:

Junt amb altres professors catalans vaig fer-hi totes les comunicacions en català (10 de les 15, les altres en francès) i vàrem explicar als congressistes estrangers la persecució tenaç i hipòcrita de què encara és víctima la nostra llengua. El representant del ministre de Franco (el subsecretari Royo Villanova, fill del famós) va fer-hi un discurs afirmant cínicament que el català i la cultura catalana eren protegits pel govern franquista. Per sort aquell mateix vespre em tocava parlar a mi, a l'àpat de comiat del Congrés i així no va quedar sense desmentiment. Com que duia la representació d'una universitat americana, vaig dir que el que preocupava a Amèrica és que es fomentés la desunió entre els pobles de l'Europa occidental, intentant ofegar un idioma de cultura com el català, l'ús del qual estava rigorosíssimament prohibit a les escoles i que era solament estudiat a la Universitat de Madrid però no a la de Barcelona. Diversos estrangers —el representant suís, el suec i sobretot el belga— varen expressar simpatia per la forma com els catalans defensaven el seu idioma.

El meu discurs va produir indignació a les esferes oficials i entre certs intel·lectuals castellans i renegats nostres. El governador de Barcelona es va fer presentar un report. Certs col·legues m'han fet avinent que m'havia barrotat la «càtedra que ja tenia segura en una universitat espanyola»; jo me'n ric perquè sé molt bé que ningú no pensava donar-me tal càtedra, i altrament era una obligació fer el que vaig fer i espatllar-los aquesta farsa. *Ressorgiment* ha dit que vaig cuitar a pendre l'avió cap a Nova York abans que em detinguessin. És una bola; em vaig estar tranquil·lament a casa fins fa una setmana i no m'ha passat res. S'hi miren molt a agafar ningú que tingui amistats entre gent respectable i sigui una mica conegut a l'estranger, almenys si no crea problemes d'ordre públic. Al cap d'unes quantes setmanes la policia de Barcelona, per fer-me por, em va pendre el passaport amb una excusa, sense parlar del Congrés, però com que vaig reclamar fent-los notar que era resident a Xicago i professor d'una universitat americana, van consultar a Madrid, i sense recórrer a cap influència ni demanar-me cap retractació, van tornar-me'l.

La utilitat de tot això serà escassa o nul·la naturalment, fora la d'haver espatllat una maniobra de propaganda franquista internacional. Però l'experiència interessant és que amb tot i el buit absolut que la premsa diària i setmanal va fer a aquest discurs meu i als semblants dels amics estrangers, i amb tot i la por que té tanta gent, passen d'un centenar els catalans (i fins algun basc i castellà) que han vingut a trobar-me amb les felicitacions més entusiastes. Aquestes coses corren com un reguer de pólvora per Barcelona i Catalunya, fins entre la gent més allunyada dels àmbits universitaris; el poble sent un fàstic irresistible i una indiferència total per la «premsa» espanyola però es pren de les mans i dels llavis

amb avidesa qualsevol full estranger o que no hagi passat per la censura i qualsevol notícia que circuli privadament. L'esforç oficial per encanallar el país és en va, i l'aversion popular desbotarà tot seguit que s'obri el més petit portell.

Sobretot si tornen com més refugiats millor. Ja és hora que s'acabi l'actitud còmoda i suïcida dels qui diuen que no hi volen tornar mentre no desaparegui el règim facciós. Aquest caurà de seguida que des de dintre hi hagi prou pressió: que de fora és ben clar que no se'n pot esperar res.

Feia pocs mesos que Joan Coromines, havent acabat pràcticament la redacció del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, havia decidit de tornar a treballar en el projecte de l'*Onomasticon Cataloniae*, per a la qual cosa li mancaven encara les enquestes sobre el terreny d'un bon nombre de municipis del territori de llengua catalana. Decidí de compaginar la seva docència a la Universitat de Chicago amb vingudes periòdiques a Catalunya, que inicià, precisament, els anys 1952-1954 i que intensificà notablement a partir del 1955. Això féu possible que les joves generacions tinguessin oportunitat de conèixer-lo personalment. Aquest devia ésser el cas d'Aina Moll, que acabava de tornar d'una estada d'ampliació d'estudis a la Universitat de Bonn; en tot cas, aquella decisiva «Biblioteca Raixa», publicada per l'editorial familiar i que ella dirigí amb tanta eficàcia, s'inicià el juliol del 1954 amb un text de Joan Coromines, *El que s'ha de saber de la llengua catalana*, que havia d'esdevenir un dels grans èxits de la col·lecció i un dels pocs elements no clandestins de reflexió sobre el paper de la llengua en el futur del nostre país, entès com a conjunt dels Països Catalans. La seva aportació a la reelaboració del pensament nacionalista sobre bases no regionals se sumà així a la d'altres intel·lectuals, com Josep Maria de Casacuberta, Alexandre Cirici i, sobretot, Joan Fuster.

Recordo d'haver tingut l'oportunitat de parlar per primera vegada amb Joan Coromines en alguna de les seves vingudes anuals a Catalunya posteriors al 1953, però no fou fins al 1965 que vaig fer-li per primera vegada una proposta d'edició. Eren els primers anys d'Edicions 62, que havia creat juntament amb Ramon Bastardes, i pensava en la conveniència de cobrir aquells camps en què la bibliografia catalana havia quedat desemparada a causa de les dures limitacions imposades per la dictadura, entre les quals, obres bàsiques sobre la llengua catalana. Amb una força de voluntat admirable, Francesc de B. Moll anava publicant, volum rere volum, el *Diccionari català-valencià-balear*, però el *Diccionari etimològic de la llengua catalana*, que Joan Coromines havia anat preparant des de la seva joventut, i que les notes etimològiques que anà publicant al *Butlletí de Dialectologia Catalana* al llarg dels anys trenta feien pensar que no havien de passar molts anys a esdevenir una realitat, semblava allunyar-se del nostre horitzó; ell mateix, veient com la difícil situació del país s'allargava i havent hagut de fer passar al davant la redacció del *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, aprofità l'oportunitat per tractar-hi amb una atenció molt particular el lèxic català, del qual te-

nia tant de material recollit i sobre el qual mai no havia deixat de treballar, de manera que, provisionalment, el diccionari castellà pogués ésser també útil a la lingüística catalana. Per això vaig proposar-li que, igual com havia publicat el 1961 un *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*, preparés l'edició d'un *Breu diccionari etimològic de la llengua catalana*.

El 12 de febrer de 1965 m'adreçava per carta a Joan Coromines i li deia:

La nostra empresa vol anar completant amb el seu programa editorial les absències bibliogràfiques que té encara la nostra cultura. Entre aquestes absències, creiem que hi ha la d'un diccionari etimològic de la llengua catalana com el que heu editat a Editorial Gredos. Veiem la dificultat que comporta per al català el gran diccionari crític etimològic, però en canvi, creiem més a la mesura d'una empresa editorial del tipus del *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Hem pensat que potser vós tindríeu material per a poder redactar-lo; si fos així, ens agradaria de saber la vostra opinió sobre la possibilitat d'una edició com aquesta.

Tenim notícia que el vostre *Onomasticon Cataloniae* està ja molt avançat, i voldríem també preguntar-vos si és possible de fer un diccionari onomàstic català, a partir de l'*Onomasticon*. Ens sembla que fóra molt convenient que el nostre públic pogués arribar a la vostra obra a través d'una edició de gran difusió.

No cal que us diguem que ens agradaria molt de veure realitzats aquests dos projectes i per això voldríem saber la vostra opinió sobre llur viabilitat.

La seva resposta fou contundent: en primer lloc, no tenia sentit de fer un «breu» diccionari etimològic sense haver redactat primer el «gran» diccionari etimològic i, a més, es trobava en la darrera fase de recollida i preparació del material de l'*Onomasticon Cataloniae* i la redacció d'aquesta magna obra havia d'ésser prioritària. Però no exclouïa de tornar-ne a parlar, arribat el moment oportú. En la carta que li vaig trametre, Coromines hi va anotar: «Contestat que prenguin paciència i esperin que siguin acabades les dues obres majors. 21-II-65».

El 22 d'abril de 1965 vaig respondre la seva carta:

M'ha alegrat de saber que no ha trobat desencertats els nostres projectes de diccionari onomàstic i de diccionari etimològic i la proposta que li vaig fer. Estic plenament d'acord amb vostè quan diu que per fer unes versions reduïdes cal partir d'una obra d'erudició, i en aquest cas, és evident que cal esperar la publicació de l'*Onomasticon Cataloniae* i del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Sabia que vostè estava a punt d'entrellistar l'*Onomasticon*, però desconeixia que tingués tan avançat el *Diccionari*. Aquest darrer, en la seva forma extensa i erudita, ¿creu vostè que és possible de fer-lo arribar a un públic més ampli que el dels especialistes?

M'agradaria de poder parlar amb vostè d'aquest tema la pròxima vegada que vingui a Barcelona.

Passaren uns anys; Edicions 62 s'embarcà en una empresa tan complexa i absorbent com fou la *Gran enciclopèdia catalana* i jo mateix vaig veure'm obligat al començament del 1970 a deixar aquella singular editorial de la qual havia estat fundador i concentrar els meus esforços i els dels meus col·laboradors a redactar la part específicament catalana de la *Gran enciclopèdia*. Però al mateix temps vaig emprendre, el 1972, una nova aventura editorial, Curial Edicions Catalanes, per tal de dur a terme molts dels projectes que havien quedat provisionalment al meu calaix; entre aquests el del *Diccionari etimològic* de Joan Coromines. Va ésser el 5 de juliol de 1972 que vaig escriure-li per recordar-li el que m'havia contestat vuit anys abans:

Fa uns quants anys, potser quatre o cinc, vaig dirigir-me a vostè amb unes proposicions semblants a les que li vaig a fer. Aleshores dirigia Edicions 62, editorial de la qual me'n vaig haver de separar ara fa dos anys i mig. Encara no fa deu dies he llançat al mercat els dos primers llibres d'una nova editorial, Curial, cada un dels quals inicia una col·lecció: *Literatura catalana contemporània* de Joan Fuster, la col·lecció «Documents de Cultura», *Els mallorquins i la llengua autòctona* de Josep Massot i Muntaner, la «Biblioteca de Cultura Catalana». Dins la primera d'aquestes col·leccions publicaré ben aviat el primer volum de *Barcelona i la seva història* d'Agustí Duran i Sanpere; dins la segona, tinc previstos volums de Pierre Vilar, Eduard Valentí, Antoni Maria Badia i Margarit, Joaquim Molas, Joan Fuster, Albert Manent, Pere Verdaguer, Joan Vilà i Valentí, Josep Romeu, Miquel Batllori, Josep Benet, Jordi Carbonell, etc. Ja pot veure quina és la línia que seguirà l'editorial.

I bé, tal com li havia proposat en l'ocasió que he esmentat més amunt, li pregunto si ja té editor pel diccionari etimològic de la llengua catalana que tant temps fa que desitja publicar; crec que l'empresa és difícil, no solament per a l'autor, sinó també per a l'editor, però a la vegada ha de ser apassionant i recompensadora, fins i tot econòmicament. I no és un diccionari abreujat el que veuria ara més convenient, sinó una versió extensa. Creu molt agosarada la meva proposició?

Encara una altra pregunta. L'Albert Manent em va dir fa unes setmanes que, parlant amb vostè del seu magnífic llibre *Lleures i converses d'un filòleg* va arribar a la conclusió que amb els articles esparsos que no va poder incloure en aquest volum es podia fer un altre llibre. És exacta aquesta conclusió? Si és així, ¿creu convenient de fer una nova publicació d'aquest tipus? Si no tenia ja editor, ¿podria incloure-la en la col·lecció «Biblioteca de Cultura Catalana» de Curial? Una vegada més demano disculpes pel meu atreviment.

Esperaré amb molt d'interès la seva resposta.

La seva resposta fou molt encoratjadora, però em demanà que demostrés primer que la nova editorial era capaç de publicar amb exigència de qualitat una obra tan vasta i tan complicada. Amb aquesta finalitat em proposà que publicués l'obra dispersa del seu pare, Pere Coromines, que no havia tingut cabuda al volum d'*Obres completes* de l'editorial Selecta, cosa que vaig acceptar amb il·lusió i que

vaig dur a terme personalment fins al darrer detall, amb l'ajuda, és clar, del mateix Joan Coromines: els tres volums de *Diaris i records* de Pere Coromines publicats en 1974-1975, que constituïren la meva tesi doctoral, en foren el resultat. La segona prova que em proposà, i que vaig acceptar amb entusiasme, fou la publicació d'un conjunt de treballs seus dispersos de filologia i de lingüística catalanes, que donà lloc als tres volums d'*Entre dos llenguatges*, apareguts entre el 1976 i el 1977. Així m'ho deia ell mateix el 3 de setembre de 1972:

Vaig rebre la seva carta del 5 de juliol, i he trigat a contestar-la sobretot a causa d'una llarga estada en els Pirineus que m'ha endarrerit de feina. La vaig rebre amb la satisfacció que és natural que em causi de veure una nova editorial catalana tan ben orientada com mostren sobretot el llibre d'En Fuster i els plans tan immediats que em descriu. I amb la satisfacció de veure que vostè i la seva editorial s'interessen per les meves obres.

Pel que fa al meu *Diccionari* en preparació *etimològic i complementari de la llengua catalana*, per més que faci tants anys que hi treballo i que estigui realment molt avançat, em sembla prematur encara de parlar d'editar-lo, car encara trigarà a estar llest; el porto de tronç amb l'*Onomasticon Cataloniae*, una altra obra immensa, i he dedicat encara més temps a aquest. No és prematur, però, de tirar plans. Em sembla intel·ligent la seva opinió que val més començar pel diccionari etimològic extens i no per una obra abreujada. Però també he de dir-li que serà una edició molt cara, car de cap manera no passaria per una edició menys acurada ni amb menys complicació tipogràfica que en el meu *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. L'ha examinat? S'ha fixat en el que va costar d'imprimir-lo? Suposo que sí, i si és així m'alegro que s'hi vegi amb cor.

També cal que li digui, però, que jo ja havia tirat plans, així vagament, amb altres editors —més d'un— amb qui he hagut de tenir tractes, a satisfacció mútua, per anteriors publicacions meves. M'hi he de pensar bé abans de decidir-me a renunciar-hi. I no vull amagar-li que una cosa que pesaria molt damunt meu per decidir-m'hi fóra que Curial publicués alguna o el total de les obres catalanes del meu pare que han quedat inèdites després de la publicació del volum mal titulat *Obres completes* que n'ha publicat la Biblioteca Perenne de la Selecta. Val a dir que aquest és un volum que fa goig i que està fent gran impressió. L'ha vist? Vol que li enviï la tirada a part del meu assaig inicial «Notes biogràfiques i bibliogràfiques»?

[...] Vingui a veure'm algun dia, parlarem de totes les coses, i les hi ensenyaré. Val a dir que tot el setembre i potser tot l'octubre seré encara a Pineda, però vinc cada divendres a Barcelona (tel. 230.76.56) i podríem fixar una cita (fins i tot, si no li fos possible en un divendres).

Però ara veig que també em parla d'un altre possible llibre meu per a Curial. No l'ha informat malament En Manent. No em diu quines condicions em faria (ja veu que d'això no n'he parlat pel que fa al volum d'inèdits de P. Coromines). Cal, però, que li aclareixi que aquests treballs esparsos que podrien fer un gros volum, tenen un caràcter molt científic, no gens de divulgació filològi-

ca. Això no vol dir que alguns d'ells no tingués contingut interessant, vivaç i fins, per dir-ho així, «mengívol» [...].

Ja veu, doncs, que tot això té un caràcter molt científic. Si tanmateix li interessés, és clar que fóra molt útil de tenir aquestes coses reunides en un volum.

Si es fes el volum del meu pare, potser s'hi podrien incloure, però *només* si interessés particularment a Curial (jo no hi tinc tant d'interès, entre altres coses per manca de temps), dos assaigs meus sobre l'obra del meu pare, que tinc escrits (el primer només en part) en esborrall, i que caldria polir i ampliar, un d'interpretació crític-literària sobre el *Tomàs de Bajalta* i un altre de vindicació política relativa als anys 1909-16.

Passades satisfactòriament aquestes dues proves, Coromines acceptà d'emprendre la redacció del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i d'encomanar-me'n l'edició.

El 18 de juny de 1975 Joan Coromines m'adreçava una amable carta, que tot i que una mica llarga, reproduïxo, pel seu interès, íntegrament:

Molt estimat amic Cahner:

Aquesta tarda, després de la nostra conversa telefònica, m'ha tornat a visitar En Joan Sales per presentar-me, després d'una curta explicació separada, En Russinyol, que ell recomana decididament.

Jo tinc un interès gran sobretot per vostè, i m'interessa per damunt de tot aclarir bé els projectes entre nosaltres dos. Vet aquí, doncs, el que vull explicar-li.

Com vaig dir-li, estic convençut que el millor mètode en les empreses de la vida és el pragmàtic: el posar en marxa els projectes amb una adaptació constant i paulatina a les possibilitats que ens va oferint la vida.

En qui tinc més confiança i més esperances posades és de molt, en vostès dos, Sales i vostè. I en vostè, encara més. No voldria deixar de posar a prova cap possibilitat que ens encamini cap a la realització del *Diccionari etimològic català*. Però de vostè és encara, i serà, la banda d'on espero més.

El pla té dues cares: el d'ajuda personal i l'editorial. Especialment en aquest últim em refermo, sense cap matís en el que vaig dir-li: que vostè serà l'editor de l'obra (si ho vol) en cas que pugui i vulgui ser un dels dos o tres coautors principals, ho té assegurat i m'hi refermo.

Penso encara, si li sembla bé, oferir la idea a En Gulsoy (que ens hem d'assegurar bé que no deixi de fer coneixença amb vostè quan vindrà aquest estiu). I si ell ho pogués acceptar, jo voldria que fóssim tres els coautors en un pla d'igualtat. Partiríem per dos o per tres els articles cada un, i damunt l'esborrall ens els revisariem críticament, és clar que sempre comptant tots tres amb la meua massa de cèdules i dades, o bé en part hi hauria aquesta divisió i en una altra part redacció en comú treballant junts. També en això el mètode fóra d'adaptació i adaptació progressiva.

De més a més ja vaig dir-li que és prudent de deixar la porta oberta per a d'altres ajudes, segurament menors. Si un cop acabada l'edició de les *Vides de sants rosselloneses*, jo veia que En Neugaard era home de talla per a això, també

se li podria proposar (sobretot si En Gulsoy o vostè no poguessin ser coautors) però no tinc pel costat d'En Neugaard esperances gaire altes.

Més aviat veig la possibilitat de trobar algun col·laborador, de caràcter força més limitat, entre catalans joves. Vostè deu conèixer una mica almenys el *Französisches Etymologisches Wörterbuch* de W. von Wartburg. I haurà vist a cada volum que s'ha encarregat un nombre d'articles a col·laboradors més joves: Zumthor, Hubschmid, Colón i alguns altres; es dóna la llista dels articles redactats per cada un d'ells (5, 10, de vegades 15, rarament o mai més d'una cosa així) i fins els signen amb les seves inicials. El pla en què em semblaria possible una col·laboració d'En Russinyol o d'altra gent del seu grau de formació seria aquest. Això s'esmentaria dins el prefaci, i en una forma semblant a la indicada del FEW.

Amb la reserva de la modèstia molt més gran de l'obra catalana, que planejem com un llibre força més curt que el meu gros *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*.

Unes directives rígides i definitives més valdria esperar que ens les anés dictant l'avanç de l'obra. Per començar, ni tan sols voldria, en els primers dies, comprometre'm amb ells ni fins a aquest pla de Zumthor i semblants.

Però per damunt de tot continuo esperant de vostè més que de ningú, fins en el pla de coautor o col·laborador cabdal. I mentre això quedi en aquests termes, en el terreny editorial seguiré no fent plans més que amb l'empresa de vostè.

Ara, puix que En Sales me'n parla tan bé i de vostè tampoc no n'he sentit paraules desaprovadores, podríem provar de posar en marxa amb En Russinyol una col·laboració més limitada. I per començar i perquè jo el vagi coneixent i posant-lo a prova, l'ajuda d'ell limitada a acabar la traducció dels *Ploms d'Arles* i de l'article (cinc pàgines de gros format) sobre la inscripció d'Ovarra em forniria una bona ocasió, si ell ve a Pineda a fer-ho dictant-li-ho jo. Doncs, sembla que podria venir-hi cinc o sis hores cada dissabte a la tarda durant dues o tres setmanes. Jo li podria avençar una petita paga per hores (segons una tarifa modesta de corrector de català).

Què li sembla?

Acabada aquesta curta tasca, si fos a satisfacció, vostè m'ho abonaria. I quedariem amb les mans lliures per a l'edició dels tres volums.

Si d'altra banda, m'hagués semblat prometedor i prou capaç, passaria ja a encarregar-li també treballant en presència meva i sota la meva guia, aquella redacció d'articles fàcils i preparats del DECat (*Diccionari etimològic català*); això paulatinament i temptejant-ho bé, car no sembla que amb ell pugui comptar per a més que en aquell pla inferior de què hem parlat. En aquesta etapa jo també durant un cert temps avençaria els diners, i llavors potser hi treballariem dues tardes a la setmana: una a Pineda i l'altra a Barcelona (però això de Barcelona segurament s'hauria d'ajornar fins a l'octubre, car les *Vides de sants* quasi m'acapararan fins aleshores). Quan això vingués seria el moment de veure si podem aconseguir l'ajuda d'algun mecenes que pagués aquesta mena de col·laboracions; si es pogués planejar una col·laboració de vostè amb alguna altra editorial, però són possibilitats incertes, davant les quals no vull encara tancar la porta, perquè una col·laboració activa amb vostè, de caràcter redaccional (i llavors exclusivitat en l'edició) continua essent la hipòtesi que avantposa a tot.

Per a les dues traduccionetes (*Ploms* i *Ovarra*) tinc la impressió realment que és preferible, ara que a vostè li ha vingut a sobre l'augment de feina en l'*Enciclopèdia*, que se n'alleugi en la forma que li proposo.

Ja sap que en els *Ploms* —fins comptant-hi el que hi vaig fer després— a penes passàrem de la meitat i que les notes són tan llargues quasi com el text.

Vingui (a Pineda si vol, o doni'm cita cap al mig de la setmana entrant a Barcelona) quan pugui i parlarem de tot. Jo li donaré el treball basc (veurà quina enormitat, fins ahir no em vaig adonar de la nova enrabiada) i també el dedicat a la toponímia occitana (ni aquest ni la resta de l'article de *Fontes Linguae Vasconum* ja no interessen per a *Entre dos llenguatges*).

Li prego que no doni a ningú el meu telèfon de Pineda, però per a vostè aquí el té 862 33 10. Escriure'm a Pineda, no, perquè no m'hi arriba res.

Com que hem quedat que En Sales li telefonarà parlant-li del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* i d'En Russinyol, ja veurà que tampoc no ha quedat descartada una coautoria d'ell però sí almenys ajornada tota decisió per tot un any i la meua impressió és que aquesta possibilitat més que morta resta més aviat poc prometedora. Tant de bo (si l'atragués la idea) pogués vostè engrescar-lo, en aquesta i altres converses, a llançar-s'hi més: sempre, però, junt amb nosaltres dos.

El 1980 es publicà el primer volum i onze anys després, el novè i darrer. Un volum més, el desè, amb el suplement i l'exhaustiu índex de mots catalans no fou publicat fins al 2001.

Treballar amb Joan Coromines no sempre va ser fàcil, com molt bé saben els que de prop o de lluny l'han tractat en aquest aspecte. Així mateix m'ho reconeixia Joan Sales en una carta d'agraïment tramesa el 6 de juliol de 1981 amb motiu d'haver-li tramès un exemplar del volum II del diccionari Coromines:

Us agraeixo molt la tramesa del segon volum del diccionari d'en Coromines, que fa tantíssima patxoca. Llàstima només que hagi trigat un any i mig a sortir, quan, si ens hagués donat poders suficients a vós i a mi per despatxar proves de galerada i de plana, ja faria un any que podria haver sortit.

Però ell és com és i a l'edat que ja té no el canviarem pas. Us repeteixo que ja us planyo; jo, que sé el que vaig patir amb els *Lleures i converses d'un filòleg*, que era un sol volum de 450 pàgines normals, puc imaginar-me molt vivament el que deveu haver patit vós per coronar aquests dos volumassos a doble columna i de 850 i 1.120 pàgines respectivament. Catalunya us ho haurà d'agrair eternament.

Vam ser a passar la tarda amb ell en vigílies de sant Joan i el vam trobar molt bé, havent superat el cop de la mort de la Bàrbara i molt ple de delit per continuar el *Diccionari* (ens va dir que ja està acabant la ela). Però totes les meves indirectes relativament a la possibilitat que ens deixi altra vegada corregir proves a fi que ell es pogués dedicar exclusivament a redactar matèria nova, van topar com amb un mur inexpugnable. Res a fer. Les vol corregir ell en persona; per més que reconeix que el linotipista és un sant baró digne de ser posat en els

altars, diu que li fa tantes errades. És naturalment una excusa que es dóna a si mateix per justificar la seva obstinació a corregir unes galerades i unes planes que podria corregir jo perfectament, però ¿què li voleu anar a dir?

El cas és que el diccionari fa un efecte extraordinari i que és ben cert que els retocs i els afegits que hi fa a cada corregida de proves n'augmenten l'interès i el valor, però prou que m'afiguro com tot això recau damunt vostre, que ja aneu amb el feix de la conselleria de Cultura. Que Déu us ho pagui.

Però jo em demano si aquesta manera de treballar no era fruit de l'alta exigència que ell mateix havia donat al compromís amb el seu país de què he parlat al començament de tot, presidit per la màxima d'«ésser patriota primer que tot».

Mentre Joan Coromines corregia les proves del *Diccionari etimològic* va poder preparar encara per a l'edició el primer volum de l'*Onomasticon Cataloniae*, dedicat a la *Toponímia antiga de les Illes Balears*, que es publicà el 1988, i una altra de les seves obres cabdals, *El parlar de la Vall d'Aran*, publicada el 1990, que és la culminació de l'estudi que constituí la seva tesi doctoral, dirigida per R. Menéndez Pidal, que llegí el 1928, i que anà ampliant fins al 1934. Finalment, a partir del 1994, acabada ja la redacció de l'*Onomasticon*, en publicà el volum segon, amb el qual s'inicià l'estudi de tots els topònims catalans dels territoris continentals seguint un sol ordre alfabètic, que ocuparen en total vuit volums.

Aquesta fou l'obra que Joan Coromines dedicà a la llengua catalana que deixà enllestida. Resta, però, la seva calaixera, els milers i milers de fitxes en què anà anotant al llarg de tota la seva vida d'investigador de la llengua, l'origen i l'evolució dels mots i de les formes gramaticals, de llur significat. En definitiva, la calaixera que conté l'origen i l'evolució de la nostra llengua, resultat del seu fecund compromís amb el nostre país.

MAX CAHNER
Universitat de Barcelona
Fundació Pere Coromines

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER, Antoni Maria; MOLL, Francesc de Borja (1926-1962). *Diccionari català-valencià-balear*. Palma de Mallorca: Moll.
- CARRERAS I MARTÍ, Joan [dir.] (1969-1993). *Gran enciclopèdia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana. 18 v. i 4 supl.
- COROMINES, Joan (1954). *El que s'ha de saber de la llengua catalana*. Ciutat de Mallorca: Moll. [5a ed.: 1972]
- (1955-1957). *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos; Berna: Francke. 4 v.
- (1961). *Breve diccionario etimológico de la lengua castellana*. Madrid: Gredos.
- (1971). *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor.
- (1976-1977). *Entre dos llenguatges*. Barcelona: Curial. 3 v.
- (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v. [Amb la col·laboració de José A. Pascual]
- (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- COROMINES, Pere (1974). *Diaris i records*. Barcelona: Curial.
- DURAN I SANPERE, Agustí (1973). *Barcelona i la seva història*. Barcelona: Curial.
- FABRA, Pompeu (1956). *Gramàtica catalana*. Barcelona: Teide.
- FUSTER, Joan (1972). *Literatura catalana contemporània*. Barcelona: Curial.
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1985). *Els mallorquins i la llengua autòctona*. Barcelona: Curial.
- Pompeu Fabra i Joan Coromines: La correspondència dels anys de l'exili* (1998). Ed. a cura de Joan Ferrer, Josep Ferrer i Joan Pujadas. Presentació de Max Cahner. Proemi de Manuel Castellet. Barcelona: Fundació Pere Coromines. (Textos i Estudis; 1)
- Vides de sants rosselloneses* (1977). Ed. a cura de Ch. S. M. Kniazzev i E. J. Neugaard. Barcelona: Dalmau.